

SPORY O LENINSKÚ ETAPU VO FILOZOFII A PROBLÉMY NAŠEJ FILOZOFICKEJ HISTORIOGRAFIE

JÁN UHER

Toto číslo časopisu vychádza k 50. výročiu októbrovej socialistickej revolúcie v Rusku. Je už azda dostatočne evidentné, aký hlboký vplyv mala táto udalosť na nasledujúci vývin ľudstva. Tisíce článkov, statí, úvah a kníh, ktoré vyjdú v týchto dňoch, sa akiste znova pokúsia nielen dokresliť, ale aj domýšľať jej význam. V historických aj v dnešných súvislostiach. Preto nebude azda od veci, ak príležitosť, ktorú nám dáva jej jubileum, nevyužijeme iba na slávnostnú apoteózu tejto veľkej dejinnej udalosti, ale ak nám polstoročie, ktoré od nej uplynulo, poslúži ako vhodná príležitosť, aby sme neobišli ani niektoré *problémy*, nedoriešené a *sporné* otázky, ktoré nám polstoročný vývoj revolúcie nastolil — v našej najvlastnejšej profesii.

Jednou z takýchto otázok sú aj spory okolo hodnotenia, historického zaradenia a interpretácie Leninovho *filozofického* diela a najmä spory okolo doterajšej interpretácie „leninskej etapy“ v marxistickej filozofii. Spolu s nimi vynára sa nám v našej filozofickej historiografii aj celý rad ďalších špecifických problémov, s ktorými sa musíme vyrovnávať. Táto stať, aj keď ich, prirodzene, nevyrieši, chce sa aspoň vysloviť k niektorým z nich. Nielen vo všeobecnosti, ale pokiaľ možno čo najviac v našom domácom kontexte, v súvislosti s výskumom a hodnotením dejín marxistickej filozofie v Čechách a na Slovensku.

I.

Lubomír Sochor vo svojom nedávnom článku *Lenin a Gramsci jako filozofové*¹ pri rozbere problematiky, ktorá bezprostredne súvisí s našou témou, napísal: „Chceme-li dospět k jádru věci, musíme si nejdříve položit otázku, co vůbec je filosofický leninismus a tzv. leninská etapa ve vývoji marxistické filosofie ... které elementy Leninova díla vůbec vymezují leninismus nikoli jen jako vyhraněný politický, nýbrž i filosofický proud.“ Oživil tým otázku, ktorá nie je v dejinách marxistickej filozofie nijako nová. Kladie si ju nielen on, ale aj iní autori. Napriek tomu, že ide o otázku, o ktorej jestvovalo — a u mnohých filozofov aj jestvuje — pevné presvedčenie, že je už dávno vyriešená a aspoň v najhlavnejších črtách jasná a že preto jej znovuožiovanie a znovunastolovanie neznamená vlastne nič inšie ako vracaf túto problematiku hlboko do uplynulých desaťročí, do „prekonaných“ diskusií a pomerov, dokonca so zvláštnou príchutou istých revizionistických tendencií.

No už to, že táto otázka opäť vzniká, svedčí o tom, že nebola ani zďaleka doriešená. A preto napriek viac ako polstoročnému (v nepriamej podobe) a viac ako štyridsaťročnému (v priamej podobe) sporu o Leninov filozofický prínos

¹ Literární noviny č. 17, 1967.

je tu situácia nateraz taká, že jedna časť marxistických filozofov (najmä sovietskych, ale i niektorých zahraničných a našich) Leninov kvalitatívne nový prínos do marxistickej filozofie nielenže jednoznačne uznáva, ale hovorí aj o osobitnej leninskej etape v marxistickej filozofii — v známom zmysle. Iná časť marxistických historikov filozofie, hoci neignoruje Leninovo filozofické dielo, predsa len jeho zvláštnu etapu v tom zmysle, ako o nej hovorí prvá skupina, viac-menej neuznáva, alebo ju aspoň nepovažuje za výlučného reprezentanta *celej* vnútorne diferencovanej štruktúry marxistickej filozofie v 20. storočí a dobiedza na prvú skupinu ešte aj s množstvom ďalších otázok. Najmä s požiadavkou, aby *presnejšie* určila, čo je v základoch Leninovej *filozofie* (a teda nie sociálnej a politickej teórie) zásadne nové a obohacujúce, čo by nebolo obsiahnuté už v Marxovej a Engelsovej, ba dokonca ešte v predmarxovskej materialistickej filozofii, aby sa dalo hovoriť o *osobitnej*, kvalitatívne *novej* etape.

No a napokon existuje vari ešte aj tretia skupina, ktorá vyhlasuje, že veľká väčšina škriepok o túto otázku patrí vlastne do oblasti známych filozofických pseudoprotblémov a scholastických diskusií, ktoré namiesto toho, aby skúmali skutočný proces vývinu marxistickej filozofie, nezanedbávajúc protirečivú tvorbu jej historickej kontinuity, nachádzajú záľubu v umelo konštruovaných periodizačných schémach a zveličených problémoch. Z tohto hľadiska (na ktorom býva často veľa pravdy) by dnes vlastne ani nemalo veľký význam tieto spory rozmnožovať.

Samotný predmet sporu je však predsa len relevantnejší a hlbší ako sa na pohľad zdá. Pod povrchom zdanlivo scholastických diskusií skrývajú sa totiž *rozličné chápania* samej podstaty marxistickej filozofie a interpretácie jej dejín. Slovom, ide o závažný problém preto, lebo je celkom isté, že *pochopenie dejín* marxistickej filozofie vyjadruje určitú koncepciu chápania samého marxizmu.

Pozrime sa najskôr, ako sa vyvíjal k tejto otázke pomer v dejinách našej filozofie.

Stručne možno povedať, že z historického hľadiska zaznamenal u nás pomer k tejto otázke značný vývoj i neočakávané peripetie: Až do polovice dvadsiatych rokov sa v našej teoretickej literatúre o *filozofickej* stránke leninizmu takmer nehovorilo. Ba ani všeobecný termín leninizmu, vyjadrujúci osobitnú teóriu, či aplikáciu marxizmu v nových podmienkach, sa až do roku 1924 takmer nepoužíval. Aj tí, čo boli u nás najinformovanejší o Leninovej revolucionárskej, politickej a štátnickej činnosti, máločo vedeli o jeho *filozofickom* diele. V tejto dobe sa pravdepodobne u nás ešte nevedelo ani len o existencii *Materializmu a empiriokriticizmu*. V slovenskej literatúre z tých čias nenachádzame o tom zmienky. Pomer k predchádzajúcej teórii (najmä však praxi), Druhej internacionály sa v ľavici sociálnej demokracie a novovznikajúcom komunistickom hnutí ujasňoval takmer výlučne iba prostredníctvom 21 podmienok Komunistickej internacionály. Tie boli hlavným dokumentom i rozlišovacím kritériom oportúnneho a revolučného krídla sociálnej demokracie.

Najznámejším a takmer jediným Leninovým spisom, z ktorého sa u nás čerpali poznatky o jeho teoretickej práci, bol vtedy *Štát a revolúcia*.² Neskôr, od polovice 20. rokov, začala byť okrem Štátu a revolúcie známejšia *Detská nemoc lavičiarstva v komunizme*, z ktorej úryvky vychádzali v Pravde chudoby (1925), v Hlase ľudu (1925), v Pravde (1926), v Ročenke slovenskej chudoby (1927). Občas sa objavovali úryvky z Leninovej práce *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* a úryvky (často len citáty) z jeho prác o národnostnej otázke, o práve národov na samourčenie, o pomere strany a štátu k náboženstvu. Z toho vidno, že aj to málo, čo sa k nám v tomto čase z autentických Leninových prác dostalo, týkalo sa predovšetkým sociálnej a politickej teórie a praxe. Ako konštatoval už dávnejšie Slavomil Strohs i iní autori, marxistická filozofia nebola ešte ani v tejto dobe „výlučným dítom imanentných zákonitostí filozofie. Jejím hlavním rodištem byla oblast politiky — což jí není k necti“.³

Filozofický základ a interpretácia marxizmu — pokiaľ sa nimi vôbec niekto u nás zaoberal — sa v tomto čase tradoval zväčša ešte v tej podobe, ako nám ju sprostredkovali teoretici sociálnej demokracie a Druhej internacionály, predovšetkým Kautský a poprední austromarxisti. Ani náš, za predmníchovskej republiky azda najinformovanejší znalec Leninových teoretických diel, súdruh Ladislav Szántó, ktorý neskoršie o tejto problematike pomerne najviac napísal a ktorého state zaraďuje Sl. Strohs „k tomu najlepšiemu, čo bylo napsáno před druhou světovou válkou v Československu o jednotlivých problémech leninské etapy ve vývoji marxistické filozofie“, nehovoril ešte v tom čase o leninizme ako o zvláštnej teórii a filozofii marxizmu. Nehovoriac už o osobitnej leninskej etape v marxistickej filozofii.

Tento názov sa začal u nás — podobne ako v Sovietskom sväze — udomácňovať až po Leninovej smrti, v súvislosti so Stalinovými prednáškami *O základoch leninizmu* z apríla r. 1924, ako aj v súvislosti so známou leninskou výzvou nabádajúcou osvetľovať a rozvinúť Leninovo teoretické dedičstvo. Sem spadá aj uznesenie XIII. sjazdu KS(b)R o zaradení leninizmu do prednášok všetkých spoločenskovedných disciplín v SSSR, o zriadení Leninovho ústavu v Moskve ako vedeckého centra na skúmanie a vydávanie Leninovho teoretického dedičstva, vrátane jeho sobraných spisov a celý rad ďalších udalostí, po ktorých sa termín leninizmus od roku 1924 začal rýchlo udomácňovať.

V teoreticko-politickej oblasti sa pomocou neho podčiarkovala najmä odlišnosť revolučného marxizmu oproti sociálnodemokratickým teóriám. Avšak o filozofickej stránke leninizmu sa u nás ešte aj v druhej polovici dvadsiatych rokov, po Leninovej smrti, až do začiatku tridsiatych rokov hovorilo veľmi málo. Jednotlivci — na Slovensku najmä L. Szántó a davisti — začali už síce túto otázku pozornejšie sledovať z diskusií o Leninovo dedičstvo v časopise Pod

² V slovenčine vyšiel knižne po prvý raz r. 1924 v preklade Júliusa Verčika. Ešte predtým vychádzal na pokračovanie v Pravde chudoby a úryvky z neho vychádzali aj v iných periodikách vtedajšej komunistickej tlače.

³ Pozri *Filozofie v dejinách českého národa*, ČSAV Praha 1958, 251. Čiastočne sa tým vysvetľuje aj skutočnosť, na ktorú poukazuje L. Sochor, že v minulých definíciách leninizmu dominovali predovšetkým politické črty.

znamenem marksizma a z leninských sborníkov, ale badateľný prelom v tejto otázke nastal fakticky až od roku 1930—1931, po známej kritike Deborina a jeho prívržencov.

Bez podstatného vplyvu na ďalší vývin tejto otázky nezostalo najmä Stalinovo vystúpenie na zasadnutí komunistickej bunky Ústavu červenej profesúry filozofie a prírodných vied, na ktorom Stalin okrem iného kvalifikoval deborinskú líniu v sovietskej filozofii ako „menševizujúci idealizmus“, ktorého základom je „neleninská metodológia“, nedocenenie významu Lenina ako teoretika vôbec a ako marxistického filozofa osobitne. V uznesení ÚV KS(b)R z januára 1931 o časopise Pod znamenem marksizma sa už potom okrem iného priamo hovorilo, že hlavnou úlohou marxistických filozofov je „rozpracovanie leninskej etapy rozvoja dialektického materializmu“. Z tohto dokumentu, ako vidno, pochádza aj samotný termín „leninská etapa vo filozofii“, ktorý sa potom nielen v SSSR, ale aj u nás všeobecne udomácnil a vžil. V priebehu neskorších rokov, pravda, aj dôkladne zoschematizoval.

Problematiku si od tejto doby začali pozornejšie všímať aj naši marxistickí teoretici a filozofickí publicisti. Písal o nej Ludvík Svoboda v článkoch do Indexu a neskôr aj v publikácii *Filosofie v SSSR — Směry a proudy*, Eduard Urx do *Tvorby* a zo slovenských teoretikov najviac o nej (aj v celoštátnom meradle) napísal L. Szántó.

L. Szántó (a spolu s ním i ďalší marxisti) u nás jednoznačne prijal tézu o osobitnej leninskej etape v marxistickej filozofii, často o nej hovoril i písal. Pričom ako veľký klad mu treba pripísať, že na rozdiel od mnohých iných autorov, ktorí túto tézu iba preberali, snažil sa ju aj *zdôvodniť* a teoreticky špecifikovať. Svedčí o tom celý rad jeho článkov⁴ z tohto obdobia. Najmä však jeho stať *Leninova filozofia*,⁵ ktorá zostala fragmentárnym dokumentom k autorovým vtedajším úmyslom napísať o filozofickej stránke leninizmu obširnejšiu prácu.

Hlavný Leninov prínos do filozofie okrem celkového teoretického rozvinutia a zdôvodnenia princípu triednosti a straníckosti filozofie a vedy videl Szántó najmä v *pochopení materialistickej dialektiky ako nerozlučiteľnej jednoty všeobecnej vedeckej metódy, logiky a gnozeológie*, ďalej v jeho vyzdvihnutí boja a jednoty protikladov ako jadra dialektiky a základného zdroja všetkého pohybu a vývinu, v rozvinutí a sformulovaní dialektikomaterialistickej teórie odrazu sveta v mozgu človeka, v kritickom zhodnotení niektorých základných objavov prírodných vied od Engelsových čias a v dôsledku toho v upresnení

⁴ Spomedzi nich uvádzame napríklad: *V SSSR sa buduje aj strecha socializmu* (Tvorba 1929, č. 21); *O linii budúcich päťročníc* (Tvorba 1930, č. 24); *Pod zástavou marxizmu* (DAV 1931, č. 4); *Sme bojovnými dialektickými materialistami* (Komunistická revue 1932, č. 1); *Základné otázky plechanovizmu* (DAV 1932, č. 5—6); *S Leninom na vyššiu etapu* (DAV 1933, č. 1); *Od Anti-Dühringa k Empiriokriticizmu* (DAV 1933, č. 9); *O vývojovom zákone jednoty protikladov* (Šíp 1935, č. 3—4); *Za bojujúci marxizmus-leninizmus* (DAV 1935, č. 2—3) i niektoré ďalšie state a články.

⁵ DAV 1932, č. 1.

filozofického chápania hmoty, i v rozvinutí niektorých ďalších filozofických a teoreticko-sociálnych otázok.

Na základe tejto špecifikácie, o ktorej L. Szántó písal už na začiatku tridsiatych rokov, vyšiel mu jednoznačný záver, že leninizmus predstavuje nový stupeň nielen v politickej a sociálnej teórii marxizmu, v stratégii a taktike marxistickej strany, ale aj vo filozofii.⁶ Toto stanovisko sa v ďalšom vývine našej filozofie, v jej hlavnom vývojovom prúde⁷ udržalo od tridsiatych rokov až do povojnových a najnovších čias. Mohol by som tu citovať výroky mnohých z nás na dôkaz toho, ako sa označenie „leninská etapa vo filozofii“ (alebo jeho obmena) bežne zaužívalo a uznávalo. A to nielen v období kultu a vrcholiaceho stalinského dogmatizmu, ale aj po ňom.⁸

Vzniká teda otázka: Aké nové skutočnosti sa v tejto problematike objavili, ktoré vedú k pochybnostiam o jej doterajšej interpretácii, ba až k znovunastoleniu problému, pri ktorom treba vlastne odznova osvetliť „co je vôbec leninizmus a tzv. leninská etapa vo vývoji marxistickej filozofie“? Pričom je to otázka, ktorej všestranné osvetlenie považuje nielen L. Sochor, ale akiste mnohí z nás za „jadro veci“ a kľúč k plnšiemu, dynamickejšiemu a najmä kritickému pochopeniu dejín našej vlastnej filozofie v poslednom polstoročí.

Skôr než by som sa jej však začal bližšie venovať, chcel by som pre úplnosť ešte aspoň v krátkosti spomenúť, ako sa názory na túto otázku vyvíjali priamo v Rusku a neskôr v Sovietskom sväze:

Ak by sme sa vrátili hlboko do histórie, mohli by sme povedať, že spor o Leninovom prínose do marxistickej filozofie a o Leninovi ako filozofovi sa v určitom zmysle začal už pri prvom vydaní jeho *Materializmu a empiriokriticizmu*. Vieme, že okrem idealistických filozofov a teda zásadných odporcov marxizmu (ktorých si tu nebudeme všimáť) recenzovali Leninovu knihu aj autori, ktorí sa považovali za ortodoxných marxistov. L. I. Axelrodová (Ortodox) na jej adresu napríklad medzi iným napísala: „V podstate nepovedal Iljin (t. j. Ulja-

⁶ Zdôrazňujúc túto skutočnosť, musíme však pripomenúť, že L. Szántó sa už vtedy vzoprel proti tendenciám ignorujúcim historickú a logickú kontinuitu v marxizme-leninizme, proti autorom, u ktorých sa objavovali názory, akoby bol Lenin vytvoril „hyperdialektický materializmus“, popierajúci v podstatnejších otázkach Marxa.

⁷ Hoci pri ďalšom výskume dejín marxistickej filozofie si budeme musieť okrem tohto „hlavného prúdu“ oveľa viac všimáť rozličnú modifikáciu tejto otázky i iných; *diferenciáciu* názorov aj vnútri marxistického myslenia; ba aj názorov rozličných opozičných „odštiepeneckých“, resp. súčasne sa vyskytujúcich skupín alebo jednotlivcov, ktorí sa v minulosti ako „zradcovia“ schematicky a aprióri jednoducho vyradovali z dejín.

⁸ Napríklad K. Kosík v podnetnej metodologickej a teoretickej stati *Dějiny filosofie jako filosofie* z r. 1958 bežne hovoril o „novém pojetí marxismu, jež bylo rozvinuto Leninem“, o „novej koncepcii marxismu, která byla zahájena Leninem“, o Antónioví Gramscim tu píše ako o jednom „z najvýznamnejších představitelů leninské etapy ve filosofii“ atď. (Pozri sborník *Filosofie v dějinách českého národa*, ČSAV, Praha, 1958.) Uvádžam to iba ako príklad. Podobných citátov aj od iných autorov možno uviesť nepreberné množstvo. Pripomínam ich najmä preto, aby sme si uvedomili, že ak sa dnes od nich v akomkoľvek smere alebo akejkolvek miere upúšťa, nemožno to robiť len tak, z ničoho nič, bez vysvetlenia *prečo*; v akom zmysle a v akom smere sa to deje. Aké nové poznatky alebo fakty sa v tejto oblasti vynorili, ktoré vedú k prehodnocovaniu, k úplnejším a adekvátnejším koncepciám.

nov-Lenin, pozn. J. U.) nič také, čo by nebolo známe už skôr... V Iljinovej knihe niet nových myšlienok.“

Ešte britkejšie sa v tomto zmysle vyjadril iný sociálnodemokratický autor A. I. Avramov. V jeho recenzii sa môžeme dočítať: „... čitateľ bude veľmi rozčarovaný, ak bude hľadať v nej (t. j. v Leninovej knihe — J. U.) nové hlbšie traktovanie dialektického materializmu, ako je to, ktoré máme v hlboko premyslených *Filozofických esejách* (Filosofskie očerki) iného hlbavého a seriózneho Plechanovovho žiaka L. Axelrodovej (Ortodoxa)“.⁹

Z toho vidno, že spory o Leninov filozofický prínos vznikli oveľa skôr ako diskusie okolo názvu „leninská etapa vo filozofii“, a či už otvorene alebo nepriamo sa objavovali v mnohých sporoch a polemikách ruskej sociálnodemokratickej a neskôr komunistickej strany fakticky až do začiatku tridsiatych rokov. Pravda, za Leninovho života neprebíhali tieto spory v takej podobe a terminológii, ako ich poznáme z neskoršieho obdobia. Išlo viac o *smery* a *tendencie* ako o mená. Ešte ani v prvých rokoch po októbrovej revolúcii, hoci v nej Leninova popularita neobyčajne vzrástla, sa — ako nám dokumentujú aj viacerí súčasní sovietski autori — nehovorilo o novej etape dialektického materializmu, spojenej s Leninovým menom.¹⁰

S. J. Bolfson, marxistický autor prvej učebnice dialektického materializmu vydanej v SSSR roku 1922 v Minsku (a neskôr vydanej ešte v niekoľkých vydaniach), spomína v celej knihe Lenina iba jediný raz, aj to iba v súvislosti s jeho definíciou tried. Ani N. I. Bucharin vo svojom známom diele *Teória historického materializmu*, ktoré sa v SSSR, napriek svojim zreteľným mechanistickým tendenciám, po niekoľko rokov vydávalo ako učebnica marxistickej filozofie a sociológie, nehovorí o Leninovi ako o filozofovi. A v sborníku *Ataka* (1924, str. 255) hovorí Bucharin o leninizme iba ako „o plnom návrate (podč. J. U.) k marxizmu“.¹¹

Tieto skutočnosti možno, pravda, do istej miery vysvetliť tým, že Lenin žil, nebol ešte predmetom histórie, ale priamym účastníkom a spolutvorcom živej súčasnosti a v nej i tvrdým odporcom akéhokoľvek vlastného kultu. Nie je to však vysvetlenie úplné.

O leninizme ako osobitnej teórii marxizmu sa — ako sme už spomenuli —

⁹ Pozri V. I. Lenin, *Sočinenija XIII, vyd. III.*, 326 a 329. (Citované podľa state L. N. Suvorova uvedenej v poznámke č. 11.) Oveľa priaznivejšie ocenil knihu sám Plechanov, hoci bol v nej kritizovaný. Napríklad v sborníku *Od obrany k útoku*, z r. 1910. (Pozri G. V. Plechanov, *Izbrannye filozofskie proizvedenija III*, Moskva 1957, str. 243.)

¹⁰ Situácia na filozofickom fronte bola v tom čase zrejme dosť protirečivá až chaotická. Lenin a iní poprední vodcovia revolúcie mali akiste momentálne väčšie starosti, než sa zapájať do filozofických diskusií a sporov. V širších súvislostiach sa proti filozofii objavovali aj nihilistické hlasy. Roku 1922 prišiel Minin s heslom „Filozofiu cez palubu!“ a nechýbali ani výroky, ktoré považovali filozofiu za väčšie ópium ako náboženstvo. Do profesionálnej filozofie naproti tomu prenikali viaceré módné smery a spájali sa s marxizmom. Z nich osobitne populárny bol najmä vitalizmus a freudizmus. Informácie o tom — okrem inej literatúry — nájdeme napríklad aj v práci Ludvíka Svobodu *Filosofie v SSSR — Smery a proudy*, Olomouc 1936.

¹¹ Bližšie údaje o týchto faktoch pozri napr. v práci L. N. Suvorova *O leninskom etape filozofii marksizma i ego osveščennii v filozofskoj literature*. (Sympóziu o dejinách filozofie a leninskej etape v marxistickej filozofii v dňoch 27. 2.—1. 3. 1967 v Moskve.)

začalo hovoriť po Leninovej smrti, v súvislosti s bojom proti opozícii v strane, v súvislosti s tzv. leninskou výzvou, s uzneseniami XIII. sjazdu KS(b)R a v nemalej miere v súvislosti so Stalinovými prácami *O základoch leninizmu* (1924) a *K otázkam leninizmu* (1926). Leninizmus a najmä Stalinova interpretácia leninizmu slúžili v tom čase predovšetkým ako významná ideová zbraň nového nastupujúceho vedenia v SSSR proti opozícii, najmä proti Trockému a v medzinárodnom meradle najmä ako ideová zbraň proti sociáldemokratizmu. Prvý, kto sa v Sovietskom sväze sústavnejšie zaoberal Leninovým *filozofickým* prínosom, bol V. V. Adoratskij, zostavujúci koncom dvadsiatych rokov leninské sborníky. Vyšli v nich — ako je známe — po prvý raz aj Leninove *Filozofické zošity*, o ktorých niektorí deborinovci, napríklad Luppol, už vtedy tvrdili, že napriek svojej torzovitosti sú významnejším, dialektickejším spisom ako Materializmus a empiriokriticizmus.¹² Tým sa však narastajúci spor len priostroval. Spolu s Adoratským sa touto problematikou zaoberali P. Stučka, V. Bystrianskij, V. I. Nevskij, M. S. Ol'minskij, J. M. Jaroslavskij, J. K. Luppol a v nemalej miere aj A. M. Deborin.

A je nemalým paradoxom histórie, že práve Deborin, ktorého Stalin najviac kritizoval pre podceňovanie filozofickej stránky Leninovho diela, napísal v SSSR vlastne vari prvú knihu s názvom Lenin ako mysliteľ, vydanú prvý raz už roku 1924 a potom aj roku 1925 a 1929. Spočiatku sa zrejme vydávala bez vážnejších ťažkostí a otvorene vyslovovaných námietok. V známej diskusii na začiatku tridsiatych rokov stali sa však niektoré jej formulácie, ako aj iné Deborinove spisy, predmetom najostrejšej kritiky, vyvolanej predovšetkým J. V. Stalinom.

Kameňom úrazu bola už skutočnosť, že Deborin označil Lenina koniec koncov za Plechanovovho žiaka, idúceho, pravda, v mnohých otázkach — a najmä v praktickej politike — oveľa ďalej. Pričom vzťah medzi Plechanovovou a Leninom vyjadril skratkou: „Plechanov predovšetkým — teoretik; Lenin predovšetkým — praktik, politik, vodca“, t. j. slovami, ktoré pri svojej skratkovitosti boli nepochybne zjednodušené a mohli sa preto neskôr tak často stať predmetom popudlivej kritiky zo strany J. V. Stalina a jeho epigónov. Nehľadiac už potom na to, že Deborin *inde* a *ucelku* nijako neznižoval teoretickú hodnotu Leninovho diela. Skôr naopak.

Slovom, názor o leninskej etape sa od tridsiatych rokov v sovietskej filozofii prebojoval a sovietski filozofi ho od tých čias nepretržite rozvíjajú. Oponujú pochybnostiam a protichodným názorom, ktoré sa na túto tému objavujú. Píšu state a knihy, v ktorých svoje názory rozvádzaajú a zdôvodňujú. Vznikla o tom už rozsiahla literatúra.¹³ Z tejto strany je teda všetko viac-menej doriešené. Prijatú koncepciu možno len dopĺňať a upresňovať...

Napriek tomu je však opätovná požiadavka dôkladnej analýzy pojmu „leninská etapa“ vo filozofii oprávnená. A to po viacerých stránkach: Jednak preto, že v donedávnej histórii marxistickej filozofie sa samotný vývoj Leninových filozofických názorov opisoval až príliš apodikticky, nehybne a bez korektúr.

¹² Zmieňuje sa o tom opäť aj L. Svoboda v citovanej práci, str. 99.

ktoré v ňom robil napokon sám Lenin. Nepripúšťala sa ani len myšlienka, že napríklad Filozofické zošity *korigujú* mnohé simplifikujúce stanoviská Materializmu a empiriokriticizmu. Pričom však sám pojem filozofický leninizmus a leninská etapa vo filozofii sa neopierali o tento *vývin*, ale založili sa *predovšetkým* na Materializme a empiriokriticizme. Ten a na ňom založená teória odrazu sa v uvedenej koncepcii (bez akýchkoľvek náznakov kritického rozboru) považuje za *najhlavnejšieho* reprezentanta Leninovho filozofického odkazu a prínosu do marxizmu, za *kritérium* i *meradlo* pomeru každého marxistu k *celej* marxistickej filozofii. Spolu s článkom *O význame bojovného materializmu* sa pokladá aj za východisko a uholný kameň celej leninskej etapy vo filozofii.

Toto chápanie už samo osebe — ak máme na mysli *celý* faktický vývin marxistickej filozofie v 20. storočí — prináša množstvo problémov a nedorozumení. Prínajmenšom je veľmi úzke. Pri jeho striktnom (ak už nechceme povedať dogmatickom) chápaní je len prirodzené, že do takto chápaného pojmu „leninská etapa vo filozofii“ sa už potom dosť dobre nezmestia viaceré diela niektorých vynikajúcich európskych marxistov, akými boli napríklad António Labriola, António Gramsci, György Lukács a mnohí ďalší.¹⁴ A keďže takto pochopená leninská etapa sa potom považovala vlastne za *jedinú* „skutočne marxistickú“ filozofiu dvadsiateho storočia, tak z toho napokon vyšlo, že mnohé diela a osobnosti rozvíjajúce túto filozofiu odlišným spôsobom a v odlišnom smere do prísne vzatých dejín marxistickej filozofie vlastne ani nepatria! Čo nebola — ako je známe — len teoretická hypotéza, ale najmä v určitom období holá skutočnosť prejavujúca sa v tom, že autori takto chápaných dejín marxistickej filozofie uvedené (a ďalšie) osobnosti do dejín tejto filozofie väčšinou naozaj nepripúšťajú. Prípadne ich odsúvali len na okraj dejín alebo ešte častejšie im slúžili iba ako predmet odmietavej a apriórnej kritiky. Podľa prijatej schémy. V najlepšom prípade zostávali pred nimi bezradní, lebo i keď mali v skutočných dejinách v svojej dobe zreteľný vplyv, bolo viac ako zložité, čo s nimi v danej schéme.

Preto sa radšej mnohé osobnosti a diela z dejín jednoducho vypúšťali. Nemám tu na mysli len osobnosti a diela, o ktorých je dnes už zrejmé, že v marxistickej filozofii niečo znamenali, ale prípadne aj osobnosti, ktoré v tejto filozofii a v socialistickom hnutí v určitom čase pôsobili, ale neskôr sa s ním z rozličných príčin rozišli. Ani tie nemožno jednoducho vygumovať z dejín, ak majú byť dejiny „skutočné“ a úplné. Pričom hlbšie príčiny ich rozchodu s hnutím prichodí nám často ešte len dôkladnejšie skúmať.

Je to tým naliehavejšie, že v dôsledku horeuvedeného postupu musela ustavične vznikať elementárna otázka modernej marxistickej historiografie: Ako

¹³ Z poslednej produkcie pozri napríklad: *Istorija filosofii VI*, Moskva 1965; *Marksistsko-leninskaja filosofija i sociologija v SSSR i evropejskich socialističeskich stranach*, Moskva; materiály zo sympózia o dejinách filozofie a leninskej etape v marxistickej filozofii konaného 27. 2.—1. 3. 1967 v Moskve, ako aj celý rad ďalších monografií, štúdií a statí, vydaných v SSSR.

¹⁴ O takom spise, ako je práca Karola Korschha *Marxismus und Philosophie*, s jeho úvodnou štúdiou k druhému vydaniu z roku 1930 (C. L. Hirschfeld — Verlag in Leipzig 1930) už ani nehovoriac.

možno písať dejiny marxistickej filozofie 20. storočia v ich úplnosti a vnútornej protirečivosti bez vyrovnania sa s týmito problémami? T. j. napokon bez vystihnúť ich dialektického vývinu a napätia, ktoré prebiehalo vo vnútri, medzi jednotlivými prívržencami marxizmu, dialektického materializmu? Je azda samozrejmé, že aj vývin marxistického myslenia prebiehal vo vnútorných protirečeniach, ktoré nemožno rozumieť iba ako históriu „správnej línie“ proti úchyľkám a zradám, ale aj ako vnútorný dialóg, ako vzájomnú polemiku a diskusiu, v ktorej sa dospieva k hlbšiemu poznaniu problémov. Ak neprijmeme túto elementárnu požiadavku, potom je len logické, že nám z literárnej podoby dejín vypadávajú osoby, ktoré v skutočných dejinách pôsobili, že ich v dejinách filozofie nehodnotíme z vnútorného hľadiska filozofickej vedy, ale zväčša len na podklade mimoštrukturálnych, politických, časove preferovaných kritérií.

Konzekventným domýšľaním tejto požiadavky dostáva sa potom aj stalinsko-ždanovské nazeranie na „leninskú etapu vo filozofii“ prirodzene do nového svetla. Nad jej známou interpretáciou vzniká nevyhnutný otáznik.

Celý problém — ako to napokon nepriamo vyplýva aj z prác sovietskych autorov — sa ešte znásobuje ďalšou otázkou: kedy sa vlastne začína a dokedy trvá leninská etapa vo filozofii? Sú autori, napríklad juhoslovanský marxistický filozof Dr. Dragutin Leković z Belehradu, ktorý doterajšiu históriu marxistickej filozofie (dejiny materialistickej dialektiky) rozdeľuje na tri základné etapy: etapu Marxa a Engelsa, leninskú a poleninskú, t. j. súčasnú etapu. Leković uznáva, že „Lenin položil základy novej etapy v rozvoji marxistického filozofického myslenia“. Do najmenej trinástich konkrétnych bodov zhŕňa aj jeho *filozofický* prínos do marxizmu. Avšak toto obdobie mu končí v podstate Leninovou smrťou, v najlepšom prípade niekoľko rokov po Leninovej smrti, t. j. zhruba v druhej polovici dvadsiatych rokov.¹⁵

Naproti tomu sovietski autori sa držia stanoviska, podľa ktorého leninská etapa nielenže sa nekončí smrťou jej tvorca, ale zahŕňajú do nej aj nasledujúce roky a súčasnosť. Ba nielen súčasnosť, ale aj „perspektívu rozvoja marxistickej filozofie“.¹⁶ Toto chápanie prináša však ďalšie množstvo problémov, ktoré jeho prívrženci konzekventne nedomýšľajú: Okrem iného obsahuje aj skutočnosť, že sa pod Leninovo meno, pod názov „leninská filozofia“ a „leninská etapa“ zahŕňajú aj filozofické názory z tridsiatych, štyridsiatych a päťdesiatych rokov, vyznačujúce sa najhrubším schématicizmom, dogmatizmom a nadvládou Stalinovho kultu. Konkrétnu podobu tejto filozofie môžeme sotva odbaviť len zaužívaným prívlastkom „deformácie leninizmu“ a s touto výhradou ju jednoducho zahrnúť pod spoločnú strechu „leninskej etapy vo filozofii“. Nemožno to urobiť bez toho, aby sa napokon nediskreditoval sám leninizmus.

*

¹⁵ Pozri stať D. Lekoviča *Lenin i problema dalnejšegoz razvitiya materialističeskoj dialektiki*, zaslanú na sympóziu v Moskve, v dňoch 27. 2.—1. 3. 1967.

¹⁶ Pozri už citovanú stať L. N. Suvorova.

Pokúsme sa zhrnúť čo z toho vyplýva?

1. Treba odlišovať Leninovo filozofické dielo od jeho neskorších nekritických a doktrinárskejších interpretácií.

2. Samotné dielo treba skúmať a vidieť vo *vývoji*. A to aj v tom zmysle, že niektoré neskôr premyslené filozofické otázky (napríklad vo Filozofických zošitoch) prekonávajú, korigujú alebo modifikujú skoršie Leninove stanoviská. dávajú ich do širších, dialektickejších súvislostí.

3. Ani Leninovo dielo (podobne ako dielo nijakého filozofa) nemožno kanonizovať ako nedotknuteľné východisko všetkého ďalšieho marxistického filozofovania. Jeho neodmysliteľným atribútom i historickou zásluhou je snaha o obranu vedeckých základov materialistickej filozofie. Do akej miery je to však všestranne dialektická obrana, musí zostať predmetom kritického skúmania. Iba pomocou tejto kritikej sebareflexie sa môže marxistická filozofia ďalej kultivovať a rozvíjať.

4. Na základe Leninovho filozofického diela, najmä jeho Materializmu a empiriokriticizmu, sa od dvadsiatych rokov tohto storočia rozvinula známa teória odrazu. Analytickým rozborom treba preskúmať, do akej miery táto teória naozaj rozvíja *dialekticko-materialistické* zameranie marxistickej filozofie a nakoľko podlieha mechanistickým a naivnorealistickým filozofickým postulátom. Túto analýzu teórie odrazu — napriek jej častej kritike — nikto dosiaľ komplexne nevykonával, nestretol sa v otvorenom filozofickom súboji s jej tvorcami a obrancami.

5. Niet pochybnosti, že s Leninovým filozofickým dielom je spätá *jedna* veľmi výrazná tendencia v marxistickom filozofickom myslení 20. storočia. Predovšetkým tá, ktorá je spojená s teóriou odrazu. Ak tu však aj odlíšime pôvodné Leninovo dielo od jeho neskorších strnulých a dogmatických interpretácií, treba ešte aj tak vidieť, že v európskom marxistickom myslení rozvíjala sa v 20. storočí aj *iná* tendencia. Tendencia, ktorá nenadväzovala natoľko na Engelsa a jeho Dialektiku prírody, ale vychádzala predovšetkým z Marxových Téz o Feuerbachovi, z Marxovho *historického* materializmu a z jeho filozofického chápania praxe. Túto stránku marxistickej filozofie, ktorá je v Leninových *filozofických* dielach pomerne málo zastúpená (skôr ju nájdeme v jeho politicko-sociálnych teóriách), rozvíjal z význačných postáv marxistickej filozofie v našom storočí najmä António Gramsci a bohato na ňu nadväzujú súčasné koncepcie marxistickej filozofickej antropológie. Nedá sa poprieť, že aj táto stránka je základnou integrálnou súčasťou marxistickej filozofie. Nemožno ju preto v dejinách tejto filozofie obchádzať a ignorovať. Bude ju treba naopak objektívne konfrontovať s tým, čo sa doteraz pod pojmom „leninská etapa vo filozofii“ vydávalo za jediného reprezentanta marxistickej filozofie.

6. K presnejšiemu vymedzeniu Leninovho *prínosu* do marxistickej filozofie bolo by vôbec mimoriadne potrebné napísať *porovnávaciu* monografiu na tému Lenin a Marx. Zišlo by sa nám to najmä teraz, po polstoročných skúsenostiach s marxizmom-leninizmom, pri úvahách ako ďalej v marxistickej filozofii. Do úvahy by sa tu museli vziať *všetky* Marxove filozofické práce, t. j. aj tie, ktoré za Leninovho života nevyšli a ktoré nepoznal. Je takmer neuveriteľné, že dodnes

takáto práca (v záplave prác) nevznikla a že sa spory okolo tejto problematiky rozvíjajú bez jej existencie.

Až na základe týchto (a ďalších) predpokladov možno bez schematických apriorít objektívnejšie stanoviť Leninovo skutočné miesto v novodobej marxistickej filozofii, i zaujať adekvátnejšie stanovisko k „leninskej etape“ vo filozofii. Pričom celú otázku treba, prirodzene, posudzovať historicky, t. j. v tej situácii, v ktorej Lenin pôsobil a žil. Jeho dielo a filozofický prínos treba skúmať *jednak* v porovnaní s Marxom, *ale tiež s jeho bezprostrednými predchodcami a súčasníkmi*, t. j. napríklad v porovnaní s Plechanovom v Rusku a s teoretikmi Druhej internacionály v medzinárodnom meradle. Najmä v tejto druhej komparácii je nesporné, že v Leninovom diele nachádzame naozaj *nové* črty, rozvinutie a obohatenie marxistickej teórie. V určitom zmysle možno v dôsledku toho hovoriť aj o *novej etape* v marxistickej filozofii, ku ktorej dal Lenin a jeho dielo *podnet*.

Otázkou však zostáva, do akej miery reprezentujú Leninove filozofické práce *celú* problematiku marxistickej filozofie a akú úlohu zohrali v *celkovom* poslaní marxistickej filozofie za posledných päťdesiat rokov. Mnoho už o tom vieme. Vyčerpávajúca odpoveď na túto otázku si však žiada oveľa analytickejšiu a komparatívnejšiu prácu, než je tá, ktorá sa tu vykonala doteraz. Patrí k nej mimo iného všestranné zhodnotenie polstoročných skúseností s filozofickým leninizmom. A to je úloha, ktorá nás väčšinou ešte len čaká.

II.

Vychádzajúc z predchádzajúcich všeobecnejších úvah, chcel by som niekoľko poznámok dodať k doterajšiemu a ďalšiemu skúmaniu dejín marxistickej filozofie v Československu a osobitne na Slovensku:

Napriek tomu, že práca v tejto oblasti sa za posledných 10–15 rokov značne rozvinula, máme za sebou aj tu iba *prvú*, najelementárnejšiu fázu tejto práce. T. j. výskum, ktorý zachytáva viac-menej „kvantitatívnu“ stránku vývoja našej marxistickej filozofie. Doterajšie úsilie smerovalo najmä k tomu, aby sa zachytilo, kto, kde a kedy sa v doterajších dejinách našich národov marxistickej filozofii vôbec venoval, kto ju propagoval, bránil a rozvíjal. Bola snaha nájsť každú, čo aj najnepatrnejšiu, zmienku o tejto filozofii, a to aj vtedy, keď bola ešte veľmi nesamostatná a nešpecifická. Vyzdvihovali sa často nielen jej skutočné, ale neraz aj len iluzórne prednosti oproti panujúcej idealistickej filozofii. Slovom, „zostavovali“ sme jej dejiny.

Neveľmi sme sa pritom zmieňovali o problematických, slabých a chybných stránkach v jej argumentácii. Uspokojovala nás predbežne jej celková progresivita oproti buržoáznej filozofii. Tak nám v priebehu rokov vznikol *hrubý* obraz o vývoji tejto filozofie, o jej postupnom oddeľovaní sa a osamostatňovaní z politiky a celkovej marxistickej teórie a ideológie.

Pokiaľ ide konkrétne o Slovensko, máme už v dôsledku toho určitý relatívne ucelený *hrubý* obraz o tom, ako vyzerali začiatky marxistického myslenia od konca minulého storočia v robotníckej tlači, ako sa filozofické názory prejavovali v diele Edmunda Boreka, najvýznamnejšej postavy marxistického myslenia

na Slovensku pred vznikom KSČ, vieme, ako sa tieto názory neskôr modifikovali v teoretických článkoch mladého Gottwalda, pôsobiaceho v rokoch 1921—1926 na Slovensku, ako sa neskôr od druhej polovice dvadsiatych a v tridsiatych rokoch prejavovalo marxistické myslenie v činnosti davistov a z nich najmä v článkoch a štúdiách E. Urxa a L. Szántóa, i v publicistických prácach Vl. Clementisa, L. Novomeského, A. Siráckeho a ďalších davistov, až po najnovšie obdobie po druhej svetovej vojne.

Tento obraz sa môže v budúcnosti dopĺňať a spresňovať. Avšak iba po tejto línii sa už v ďalšom skúmaní dejín tejto filozofie pokračovať nedá, ak má byť obraz o nej plnokrvný a úplný, ak máme zadostučiniť požiadavke, že dejiny marxistickej filozofie nemôžu zastáť iba pri vonkajšom zachytení a pozitivistickom opise názorov, osôb a udalostí, ale že majú byť zároveň a predovšetkým kritickým *seba*poznaním, sebareflexiou nášho doterajšieho filozofického vývinu.

Z tohto hľadiska má naša doterajšia filozofická historiografia veľké nedostatky a medzery. Ak ich budeme chcieť prekonať, musíme už pracovať oveľa analytickejšim spôsobom ako doteraz. Pri kritickej sebaanalýze vlastného myšlienkového vývoja bude sa musieť zahrýzať do oveľa kyslejšieho ovocia ako iba pri vyzdvihovaní „predností“ marxistickej filozofie oproti buržoáznej a idealistickej filozofii. Skrátka: bude treba ísť „do seba“. Bez toho sa už nedá na dejinách tejto filozofie ďalej pokračovať. A netýka sa to iba obdobia z konca štyridsiatych a začiatku päťdesiatych rokov, ale už aj dvadsiatych a tridsiatych rokov.

Nemôžem tu, žiaľ, naliehavosť tejto požiadavky demonštrovať na *vyčerpávajúcom* rozbere faktov. Predbežne viac-menej iba poukazujem na túto úlohu. No predsa len by som chcel aspoň zbežne uviesť aj niektoré príklady:

V slovenčine máme napríklad knižne vydaný výber z teoretického diela Eduarda Urxa pod názvom *Urx a naša prítomnosť*.¹⁷ Podobne už predtým vyšli *Vybrané state L. Szántóa*.¹⁸ Uviesť by som mohol aj práce iných autorov, úplnú reedíciu Davu atď. Napísali sme k nim popularizačné úvody, štúdie a state.

Je iste správne, že sa v dejinách našej filozofie vyzdvihol ich *priekopnícky* ráz. Málo sa už však doteraz hovorilo o problematických a sporných názoroch, ktoré sa v nich objavujú. Hoci to, že sa tam objavujú, je dosť prirodzené i pochopiteľné: vzhľadom na dobu, na historické okolnosti i vtedajší stupeň rozvinutosti a poznania marxistickej filozofie. Poukážem skôr pre ilustráciu ako pre úplnosť na niektoré z nich:

Osobitne sporným a často a zvrchovane nepriliehavým je čím ďalej tým viac napríklad chápanie „sociálfašizmu“, s ktorým naša filozofická publicistika v tridsiatych rokoch veľmi často narábala. Nechcem dokazovať, že pre vznik tohto hanobiaceho termínu, ktorým sa v komunistickej teórii s obľubou označovala predovšetkým teória a prax sociálnej demokracie, nebolo nijakých príčin, avšak celý komplex otázok súvisiaci s touto problematikou treba nám ešte

¹⁷ SVPL Bratislava, 1960.

¹⁸ SAV Bratislava, 1958.

znova a objektívne skúmať. Ich osvetlenie nepatrí len do dejín politiky a ideológie, ale aj filozofie. Preto, lebo v marxistickej teórii tých čias sa veľmi veľa hovorilo a písalo nielen o „sociálfašistickom hnutí“, ale aj o „sociálfašistickom myslení“. Vo filozofických článkoch a štúdiách, ktoré tvoria súčasť dejín našej filozofie, sa tento termín ustavične extrapoloval do filozofických diskusií a sporov. Za „sociálfašizmus“ sa v dôsledku toho nie raz označoval masarykizmus, pozitivizmus, nehovoriac už o iných mystickejších a nábožensko-klerikálnych filozofiách. Aj pragmatizmus a Deweyho filozofický instrumentalizmus bol „prúd, vedúci k fašistickej societe“. Ba nájdeme aj výroky, poukazujúce na „súvislosť“ Plechanovovej filozofie s neskorším „sociálfašizmom“, výroky, podľa ktorých už Plechanovove „menševickoidealistické“ teórie boli jedným z „koreňov fašizujúcich teórií“! Je len pochopiteľné, že pri takomto chápaní a neprípustnom rozširovaní pojmu „sociálfašizmus“ strácal tento pojem presnejšie vymedzený logický zmysel. Nehovoriac už o jeho zhubných *politických* dôsledkoch.

Nadmieru príznačným zjavom bolo aj prehnané až vulgarizátorské chápanie triednosti a straníckosti vo vede. Einstein, Freud, Planck, de Broglie, Schrödinger nielenže sa označovali za nositeľov idealistickej filozofie a prisluhovačov buržoáznej ideológie, ale i za „opory najzúrivejšej reakcie“. Ba aj teória relativity a psychoanalýza sa považovali za „meštiacku vedu“. Už v tridsiatych rokoch! Triednosť sa hľadala nielen v spoločenských vedách, tam kde ju bolo možné naozaj nájsť, ale „v podstate rovnaká triednosť“ sa nachádzala aj v prírodných vedách, vo fyzike, chémii, matematike, ba dokonca aj v technológii.

Až do Stalinovho vystúpenia a uznesenia ÚV KS(b)R z januára 1931 sa o sporoch a polemikách mechanistov a deborinovcov písalo u nás zväčša dosť objektívne, na základe *vlastného* postoja a hodnotenia. Potom však už mala činnosť deborinovcov iba „nemarxistický charakter“, ich pomer k marxizmu bol „celkom neleninský, nemarxistický“. Názov „menševizujúci idealisti“ sa vo svojej zabsolutizovanej podobe nielen ujal, ale aj obhajoval. V jeho duchu sa aj Plechanovovo dielo prestalo považovať za *rozvinutie* teórie marxizmu, ale „vo svojom celku“ sa hodnotilo zväčša len ako „revízia marxizmu“.¹⁹ Z Leninovej poznámky: „Plechanov napísal o filozofii (dialektike) iste až 1000 strán... Z nich o veľkej logike, o jej pôvode, o jej zmysle (t. j. o vlastnej dialektike ako filozofickej vede) nič“²⁰ sa vyvodzovalo, že Plechanov dialektiku *vôbec* nepochopil, keďže „o nej“ nenapísal „nič“.

Plechanovovi kritici, podnecovaní Stalinom, si už potom dali málo námahy skúmať, či a nakoľko je dialektika obsiahnutá v Plechanovovom diele. Opakovali iba, že „o nej“ nenapísal „nič“. Neuvedomujúc si, že takto by sa dalo vlastne polemizovať aj proti Marxovi, tvorcovi materialistickej dialektiky, ktorý o logike (s veľkým L), o materialistickej dialektike ako vede taktiež nenapísal osobitné práce, čiže — „nič“. Napriek tomu sa však Kapitál všeobecne považuje

¹⁹ Hoci — ako je známe — protirečilo to samému Leninovi a jeho pohľadu (v mene ktorého sa toto prehodnocovanie dialo) a ktorý sa o veľkej časti Plechanovovho diela vyjadril, že predstavuje „to najlepšie, čo máme v medzinárodnej literatúre marxizmu“.

²⁰ Pozri *Filozofické sešity*, Praha 1953, 250.

za najklasikejšie uplatnenie dialektiky v konkrétnom vedeckom diele, a tým aj „za učebnicu dialektickej logiky“.

Hrubé nesprávnosti a zjednodušenia sa pritom neobjavovali iba v politickej a ideologickej sfére — o ktorej sme hovorili doteraz — ale aj v najodbornejších noetických a filozofických sporoch. Typickou ukážkou tejto skutočnosti je napr. Urxova kritika pozitivizmu v jeho známej a v mnohom pozoruhodnej štúdií *Tvář vládnoucí třídy* (filozofia československej vládnucej triedy), uverejňovanej roku 1930 na pokračovanie v Tvorbe.

Pozitivistu (v tomto prípade František Krejčí) napríklad napíše: „Pravda je zhoda myšlienky so skutočnosťou...“ Urx to pochopí, vyloží a polemizuje proti tomu takto: „Toto chápanie otázky pravdy, ktoré sa nazýva »empirické«, pozitivistické, ako vidíme, nahovára nám, že niečo je »pravdivé« iba vtedy, ak je to v zhode s našou myšlienkou, a že teda *nieť pravdy mimo tej, ktorá je s našou myšlienkou v zhode.*“

To je však úplne prevrátená interpretácia citovaného výroku, v ktorom Krejčí netvrdil, že pravdou je iba to, čo je v „zhode s našou myšlienkou“ (a v dôsledku toho popieral objektívnu pravdu); konštatoval iba prostý fakt, že pravdivá je iba tá myšlienka, ktorá je v zhode so skutočnosťou. (Čo, mimochodom, uznáva hociktorý slovník dialektického materializmu a nie je to teda nijakým výmyslom iba pozitivizmu.)

Alebo ďalej: Pozitivistu konštatuje: „Poznanie naše je len *relatívne* a musíme sa uspokojiť s dôsledkom, že *absolútnu pravdu*... neobjasníme nikdy. *Údelom človeka je poznanie pravdy relatívnej.*“ Urx — odhliadnuc tu, pravda, nateraz od toho, že v kritizovanom texte sa okrem „zmyslovej skutočnosti“ vyskytuje aj skutočnosť nadzmyslová“, „nadzmyselná“ — samotné chápanie relatívnej pravdy komentuje nasledovne: „A vrchol všetkého: údelom človeka v tomto slzavom údolí je iba poznanie pravdy relatívnej.“ A dodáva k tomu: Teda nijakej objektívnej a absolútnej!“

Odhliadnuc od toho, že relatívnu pravdu Urx podľa tohto vyjadrenia za objektívnu pravdu zrejme nepovažoval, vidíme, že vzťah relatívnej a absolútnej pravdy zostával tu viac ako nejasný, zmystifikovaný. Ináč by bolo totiž nepochopiteľné, prečo by ho natoľko popudila prostá pozitivistická výpoveď, že „absolútnu pravdu... neobjavíme nikdy“, že „údelom človeka je poznanie pravdy relatívnej“, hoci to patrí k abecede každej racionálne osnovanej (tobôž už materialistickej) gnozeológie. A hoci nielen pozitivistu, ale aj Engels jednoznačne vyhlasoval: „Kto sa tu naháňa za konečnými pravdami poslednej inštancie... uloví len málo, iba banálnosti a otrepanosti najhoršieho druhu...“²¹ Urx argumentuje, akoby ani nepoznal toto Engelsovo stanovisko. Nehovoriac už, že zo samotného konštatovania, že „údelom človeka v tomto slzavom údolí je iba poznanie pravdy relatívnej“, ešte ani nevyplýva, že už v tomto citáte je obsiahnuté teoretické popieranie absolútnej pravdy.

²¹ *Anti-Dühring*, Bratislava 1962, 74. Na inom mieste na podobné rozhorčovanie sa Engels dodáva: „A tak sme sa tu dočkali aspoň ešte jedného takého proroka, ktorý hneď aj obvyklým spôsobom vzplanie vysokomorálnym hnevom, keď počuje iných ľudí popierať, že by ktorýkoľvek jednotlivec mohol dodať definitívne pravdy poslednej inštancie.“ — Tamže.

Urx teda kritizoval Krejčího a pozitivizmus za to, že sa vzdal „poznania pravdy objektívnej a absolútnej“. Vyčítal pozitivizmu, že videl pravdu „v zhode myšlienky so skutočnosťou“. Zatracoval meštiacku filozofiu za to, že „zavrhuje možnosť existencie pravdy mimo vedomia, možnosť existencie pravdy nezávisle od ľudského vedomia“. Sám však celkom zreteľne zastával nie dialektickomaterialistické, ale skôr naivnorealistické stanovisko, podľa ktorého je nielen zdroj pravdy mimo ľudského vedomia, ale aj sama objektívna pravda „jestvuje nezávisle od ľudského vedomia“. Hoci je to číry nezmysel, podobajúci sa (napriek svojej materialistickej interpretácii) oveľa viac náboženskému, platónskemu alebo heglovskému než dialektickomaterialistickému chápaniu pravdy.

Viniť však za takéto chápanie iba Urxa bolo by dnes neseriózne a nekorektné. Bolo to napokon pochopenie, ktoré sa v našej filozofii tradovalo po dlhé roky a v nejednej príručke ho možno nájsť dodnes. Svoj filozofický zdroj má už v niektorých výrokoch Leninovho *Materializmu a empiriokriticizmu*, ktoré Lenin použil a v zápale polemiky proti idealistom zrejme prehnal a ktoré sa neskôr nielen nekriticky preberali, ale naskrze zdogmatizovali. Typickým výrokom tohto druhu je aj výrok o existencii objektívnej „od človeka a ľudstva nezávislej pravdy“, ktorý sa používal v najrozličnejších polemikách proti idealizmu.

Je len prirodzené, že *takáto* polemika proti pozitivizmu a meštiackemu „filozofickému hnoju“ musela byť príliš labilná a iba dodatočne sme jej (v našich dejinách) pripísali väčší význam ako vo svojej dobe v skutočnosti mohla mať a mala.

Pričom nejde iba o to, že sa tu Urx (i iní autori) mýlil, že zjednodušoval, že mu vývoj v mnohých otázkach dal, ale v mnohých aj nedal za pravdu, nejde iba o to, že sa v polemickom zápale zjednodušovala meštiacka filozofia. *Oveľa závažnejšia je skutočnosť, že sa súčasne s tým veľmi zjednodušovalo aj samotné chápanie marxistickej filozofie, že táto filozofia imponovala síce mnohým radikalistickým hlavám, napokon však predsa len nemohla získať toľko myslia-cich stúpencov, ako jej to umožňovala jej vedecká podstata.*

A o to ide vlastne dodnes. Preto môžeme tieto nedostatky historicky vysvetliť aj pochopiť, nemôžeme ich však v dejinách našej filozofie bez kritického pohľadu tolerovať a obísť. Preto aj Urxov význam bude (napríklad) v týchto dejinách azda trochu inde, ako sme ho doteraz videli. Oveľa viac v tom, že nastoloval problémy, aj keď ich vždy ešte z filozofického hľadiska náležite neriešil. V tom, že (on i iní jeho generační druhovia) *pripravovali pôdu* na uplatnenie sa marxistického myslenia, na jeho neskoršie vedecké spresňovanie a kultivovanie. Pričom ani pri kritickom pohľade na ich filozofické názory neprestane platiť, že patrili u nás k priekopníkom marxistickej filozofie. Ibaže sa toto hodnotenie dostane do adekvátnejšej polohy.

Lebo na druhej strane je zas pravda, že davisti Szántó i Urx vedeli mnohé javy v našich pomeroch znamenite vystihnúť. Urx si už napríklad koncom tridsiatych rokov uvedomoval a v kritickom ocenení Kráľovej knihy *Československá filozofie* (1937) proti zjednodušujúcim tendenciám vyzdvihol, že pri polemike „nesmieme hádzat do koša »nezmyslov« nijakú, ani tú najidealistickejšiu filozofiu, lebo i v nej môže byť utajené veľké bohatstvo, hoci na hlavu postaveného

a jednostranne vypestovaného poznania sveta a človeka. Skôr ide o to starostlivo skúmať všetky odtiene nekonečne zložitého poznania".²² Vyznával podľa Engelsa rozdelenie filozofie a filozofov na dva základné tábory: idealistov a materialistov, podľa toho, ako riešia vzťah „hmoty a ducha“, „bytia a vedomia“, pričom „tretej strany medzi nimi niet“, hoci jestvuje v nich množstvo odtieňov. Vedel však už aj podľa Lenina, že „vo filozofii bol často absolútny idealista bližšie k pravde ako materialista, a to preto, že bol dialektikom, kým materialistický filozof bol napríklad voči dialektickej skutočnosti zaslepený svojou metafyzikou".²³ Čím v roku 1938 ďaleko predčil Ždanova a jeho epigónov z roku 1947 i celého nasledujúceho desaťročia.²⁴

*

Príklady, ktoré som tu uviedol, nie sú vyčerpávajúce. Predbežne mi mohli nazaj viac poslúžiť iba ako príklady než ako podklad všestrannej analýzy. Avšak už aj ony nás vari dostatočne nástojčivo upozorňujú na potrebu oveľa diferencovanejšieho pohľadu na dejiny našej marxistickej filozofie, než sme si ho stačili utvoriť v uplynulých rokoch. Naznačujú, čo všetko si bude ešte potrebné všímať pri kritickom sebapoznávaní vlastných dejín.

СПОРЫ О ЛЕНИНСКОМ ЭТАПЕ В РАЗВИТИИ ФИЛОСОФИИ И ПРОБЛЕМЫ НАШЕЙ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Ян Угер

В статье автор высказывает свое мнение относительно некоторых моментов в спорах о философском наследии Ленина, но прежде всего в спорах о предыдущем толковании „ленинского этапа“ в развитии философии. Он показывает как этот вопрос решался в Советском Союзе и в Чехословакии в двадцатые, тридцатые годы этого столетия и позже. Указывает на многие споры, которые шли в прошлом об этой проблематике, и на то, как этот вопрос в истории марксистской философии, начиная с тридцатых годов, постепенно превращался в догму. Он пытается уловить, насколько от этого пострадало развитие марксистской философии в XX веке с точки зрения теоретической и методологической. Смысл истории марксистской философии автор видит прежде всего в критическом самопознании, в саморефлексии собственного философского развития. Если история марксистской философии не знает этого измерения, она теряет не только свою динамичность, а также свое познава-

²² Pozri *Urx a naša prítomnosť*, Bratislava 1960, 234.

²³ Tamže, 235.

²⁴ Naproti tomu napríklad vzťah k formálnej logike mal už Urx, podobne ako aj iní jeho filozofickí spoluautori, opäť viac ako neujasnený, nihilistický a negatívny. Siahajúci pod úroveň známeho Engelsovoho názoru z *Dialektiky prírody* a z *Anti-Dühringa*. Zreteľne to vidno napríklad v stati *Ku kritike formálnej logiky*, napísanej na okraj *Tvrdeho Logiky*, i v iných prácach. Ako kuriozitu možno spomenúť, že „zanášanie matematiky do logiky“ považoval tu Urx (v zhode s Tvrdým) za „holý nezmysel“, hoci už vtedy bola matematická logika jedným z najdôležitejších odvetví logiky.

тельное значение для современных философских работ. С этой точки зрения автор подвергает критике многие предыдущие приемы, применяемые в истории марксистской философии и притягивается начертить новую картину, вытекающую из более комплексного познания и оценки исторических источников.

Что же касается собственных споров о философских трудах Ленина, а прежде всего о предыдущем толковании ленинского этапа в развитии марксистской философии, автор статьи подводит итоги своих исследований источников в заключении первой части работы.

Исходя из этих общих рассуждений, автор во второй части своей статьи выдвигает некоторые вопросы, касающиеся конкретной проблематики предыдущего и дальнейшего исследования истории марксистской философии в Чехословакии и специально в Словакии. Он критически высказывается о некоторых приемах, применяемых в прошлом и намечает направление, в каком следует продолжать работу в этой области.

CONTROVERSIES ON THE LENINIST STAGE IN PHILOSOPHY AND PROBLEMS OF OUR PHILOSOPHICAL HISTORIOGRAPHY

Ján Uher

In the present paper, an opinion is given on some aspects of the controversies on Lenin's philosophical heritage and, in particular, on controversies on the present interpretation of the "Leninist stage" in philosophy. First, the development of this question in the Soviet Union and Czechoslovakia in the 1920's, 1930's and later is briefly outlined. Many controversies about these problems in the past are pointed out, as well as the way this question was being gradually dogmatized in the history of Marxist philosophy from the beginning of the thirties. An attempt is made to specify what theoretical and methodological harm arose from that in the universal conception of the development of Marxist philosophy in the 20th century. The sense of the history of Marxist philosophy is seen by the author of the present paper, first of all, in a *critical self-cognition*, self-reflection of its own philosophical development. If the history of Marxist philosophy lacks this dimension, it loses not only its dynamism but also its cognitive sense for the present philosophical creation. From this point of view, many procedures used until now in the history of Marxist philosophy are criticized and an attempt is made at new views which follow from a more complex knowledge and appreciation of historical sources.

As far as the controversies themselves are concerned, which relate to Lenin's philosophical work and particularly to the interpretation, existing up to now, of the Leninist stage in Marxist philosophy, the author tries to summarize his opinion at which he arrived by investigating fundamental material, into six points in the conclusion of the first part of his work.

On the basis of these more general reflections, in the second part of the present paper some questions are introduced relating to concrete problems of the preceding and further research of the history of Marxist philosophy in Czechoslovakia and especially in Slovakia. A critical opinion is given on some former procedures and the way is outlined in which it will be necessary to deepen the work done until now in this area.